

ГАРАНТІЇ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ЩОДО АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ ПІДХОДИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

GUARANTEES OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE REGARDING A LAWYER IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL APPROACHES AND JUDICIAL PRACTICE

Шаповал О.В., адвокат, аспірант кафедри кримінальної юстиції

Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ

Презумпція невинуватості є фундаментальним принципом кримінального судочинства, що гарантує кожній особі право вважатися невинуватою, доки її вина не буде доведена у передбаченому законом порядку. Цей принцип є особливо важливим у кримінальних провадженнях щодо адвокатів, адже їхня діяльність спрямована на захист прав інших осіб, що зумовлює підвищені ризики неправомірного кримінального переслідування. У статті здійснено комплексний аналіз сучасних правових підходів до презумпції невинуватості адвокатів у міжнародній та національній судовій практиці.

Досліджено ключові рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що встановлюють стандарти дотримання презумпції невинуватості та визначають відповідальність державних органів за її забезпечення. Особлива увага приділена питанням публічних заяв посадовців, які можуть формувати упереджене ставлення суспільства до обвинуваченого, а також практиці застосування запобіжних заходів і процедур розслідування стосовно адвокатів. Проаналізовано основні міжнародні стандарти, що регулюють питання захисту прав адвокатів під час кримінального переслідування, зокрема принципи незалежності правозахисної діяльності.

У статті розглянуто наукові праці (2020–2024 років), які досліджують проблематику презумпції невинуватості адвокатів у країнах Європейського Союзу та Україні. Визначено основні виклики, що постають перед правозахисною спільнотою, серед яких зловживання кримінальним переслідуванням як інструментом тиску на адвокатів, недостатня ефективність судового контролю за діями правоохоронних органів, а також вплив медіа на суспільне сприйняття обвинувачених осіб.

Окрему увагу приділено інформаційній політиці державних органів та засобів масової інформації, які нерідко формують суспільну думку ще до винесення судового рішення, що може негативно впливати на реалізацію принципу презумпції невинуватості. У статті обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства та судової практики з метою посилення гарантій дотримання цього принципу щодо адвокатів. Запропоновано конкретні шляхи вдосконалення механізмів судового контролю та процедур захисту адвокатів від неправомірного кримінального переслідування. Особливо наголошено на важливості дотримання міжнародних стандартів та адаптації європейського досвіду до українських реалій.

Ключові слова: презумпція невинуватості, адвокат, кримінальне провадження, ЄСПЛ, права людини, правові гарантії.

The presumption of innocence is a fundamental principle of criminal justice that guarantees every individual the right to be considered innocent until proven guilty in accordance with the law. This principle is particularly important in criminal proceedings against lawyers, as their professional activities are aimed at protecting the rights of others, which entails increased risks of unlawful criminal prosecution. The article provides a comprehensive analysis of contemporary legal approaches to the presumption of innocence of lawyers in international and national judicial practice.

Key rulings of the European Court of Human Rights (ECHR) that establish standards for upholding the presumption of innocence and define the responsibilities of state authorities in ensuring it have been examined. Special attention is given to public statements by officials that may create bias against the accused, as well as the practice of applying preventive measures and investigative procedures concerning lawyers. The main international standards regulating the protection of lawyers' rights during criminal prosecution, particularly the principles of independence in legal defense activities, are analyzed.

The article reviews academic works (2020–2024) that explore the issue of the presumption of innocence of lawyers in the European Union and Ukraine. The main challenges faced by the legal community are identified, including the abuse of criminal prosecution as a tool for pressure on lawyers, the insufficient effectiveness of judicial oversight over law enforcement actions, and the influence of the media on public perception of accused individuals.

Particular attention is paid to the information policy of state authorities and the media, which often shape public opinion before a court ruling is issued, potentially undermining the realization of the presumption of innocence principle. The article substantiates the necessity of improving national legislation and judicial practice to strengthen guarantees of compliance with this principle concerning lawyers. Specific ways to enhance judicial oversight mechanisms and procedures for protecting lawyers from unlawful criminal prosecution are proposed. Special emphasis is placed on the importance of adhering to international standards and adapting European experience to Ukrainian realities.

Key words: presumption of innocence, lawyer, criminal proceedings, ECHR, human rights, legal guarantees.

Актуальність теми. Презумпція невинуватості є одним із найважливіших принципів кримінального судочинства, що закріплений у ч. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та в Конституції України. Вона гарантує, що кожна особа вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку. Цей принцип є не лише складовою права на справедливий суд, а й важливим механізмом захисту прав людини та стримування державного свавілля у кримінальному процесі.

Однак в практичній діяльності презумпція невинуватості часто знає порушень, особливо у справах, що стосуються адвокатів. Адвокати, як представники правозахисної професії, нерідко опиняються під загрозою кримінального переслідування через свою професійну діяльність. Виконуючи свої обов'язки щодо захисту клієнтів, вони можуть ставати об'єктами тиску з боку державних органів, що про-

являється у вигляді відкриття кримінальних проваджень, незаконного стеження, публічних звинувачень або застосування непропорційних запобіжних заходів. У таких випадках особливо важливо забезпечити дотримання презумпції невинуватості, оскільки її порушення може не лише негативно впливати на конкретного адвоката, але й підірвати незалежність адвокатури загалом.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував на значенні презумпції невинуватості та встановлював чіткі стандарти її дотримання. У ряді рішень Суд підкреслював, що державні органи повинні утримуватися від будь-яких заяв, що можуть створити у суспільстві враження про винуватість особи до винесення судового рішення. Особливу увагу ЄСПЛ приділяє кримінальним провадженням щодо адвокатів, визнаючи їхню професійну діяльність важливою для забезпечення права на захист та справедливий судовий розгляд.

Водночас національна практика дотримання презумпції невинуватості в Україні все ще стикається з низкою викликів. Незважаючи на закріплення цього принципу в законодавстві, проблеми виникають на етапах досудового розслідування, застосування запобіжних заходів, а також у публічній комунікації правоохоронних органів та медіа. У багатьох випадках публічні заяви посадових осіб або медіа-покриття кримінальних проваджень щодо адвокатів створюють стійке враження їхньої винуватості ще до завершення судового процесу, що прямо суперечить міжнародним стандартам.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу правових позицій ЄСПЛ щодо презумпції невинуватості адвокатів, їхнього впливу на національну правову систему та можливих шляхів удосконалення механізмів правового захисту адвокатів у кримінальному провадженні. У статті буде розглянуто ключові рішення ЄСПЛ, що стосуються презумпції невинуватості адвокатів, здійснено аналіз сучасної наукової літератури, а також запропоновано конкретні заходи для забезпечення ефективного дотримання цього принципу в Україні.

Проблематика дотримання презумпції невинуватості адвокатів у кримінальному провадженні знайшла своє відображення в сучасних наукових дослідженнях та публікаціях як вітчизняних, так і зарубіжних правознавців.

Значний внесок у дослідження цієї теми зробили вчені, які аналізують практику Європейського суду з прав людини та її вплив на національні правові системи. Зокрема, у роботах Mikael Rask Madsen [1] висвітлюється вплив рішень ЄСПЛ на захист прав адвокатів та незалежність правозахисних інститутів.

В українському правовому дискурсі тема презумпції невинуватості адвокатів розглядається у працях М. І. Хавронюка, який аналізує конституційні засади кримінального процесу та проблеми дотримання прав людини в кримінальному судочинстві [2].

Окремі аспекти застосування презумпції невинуватості розглядаються у дослідженнях Р. D. Colman [3], де автор аналізує роль презумпції невинуватості у забезпеченні незалежності адвокатури та дотриманні стандартів прав людини.

Метою цієї статті є комплексний аналіз принципу презумпції невинуватості у кримінальному провадженні щодо адвокатів крізь призму практики Європейського суду з прав людини, а також оцінка рівня його дотримання у національній правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Презумпція невинуватості є одним із фундаментальних принципів кримінального судочинства, що закріплений у міжнародному та національному законодавстві. Згідно з частиною 2 статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), «кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена в законному порядку» [4].

Цей принцип гарантує, що особа не може вважатися винною без належного судового рішення, тягар доказування провини лежить на стороні обвинувачення, будь-які сумніви щодо винуватості трактуються на користь обвинуваченого.

Презумпція невинуватості відіграє особливо важливу роль у кримінальному провадженні щодо адвокатів, оскільки їхня діяльність пов'язана з захистом прав і свобод громадян. Порушення цього принципу щодо адвокатів може мати серйозні наслідки, зокрема: підривати довіру до адвокатури як інституту, створювати умови для переслідування адвокатів з політичних або особистих мотивів, ускладнювати виконання адвокатами їхніх професійних обов'язків.

Європейський суд з прав людини у численних рішеннях підкреслював важливість дотримання презумпції невинуватості. Суд розглядає порушення цього принципу

як будь-які дії державних органів, які можуть формувати у суспільства враження про винуватість особи до винесення обвинувального вироку.

У рішенні "Allenet de Ribemont v. France" (1995) ЄСПЛ визнав порушенням презумпції невинуватості публічні заяви представників влади про те, що особа є винною у злочині до завершення судового розгляду. У цьому контексті адвокати, які піддаються кримінальному переслідуванню, особливо вразливі, оскільки публічні звинувачення можуть підрвати їхню професійну репутацію [5].

У справі "Morice v. France" (2015) ЄСПЛ зазначив, що адвокати мають особливий статус у правовій системі, і їх кримінальне переслідування повинно враховувати специфіку їхньої професійної діяльності. Суд підкреслив, що адвокатська незалежність є ключовим елементом правової держави, і будь-які дії, які ставлять під сумнів цю незалежність, повинні оцінюватися з позиції дотримання ЄКПЛ [6].

Основні принципи ООН щодо ролі адвокатів, прийняті на Восьмому Конгресі ООН із запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками у 1990 році, передбачають, що адвокати не повинні переслідуватися за виконання своїх професійних обов'язків, будь-яке кримінальне переслідування адвокатів має відбуватися згідно з принципами незалежного та справедливого судочинства, адвокати повинні мати ефективні засоби правового захисту від незаконного втручання у їхню діяльність [7].

Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) також закріплює презумпцію невинуватості та гарантує, що кожен обвинувачений має право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним судом, ніхто не може бути змушений свідчити проти самого себе або визнавати свою вину [7].

В Україні презумпція невинуватості адвокатів закріплена у кількох нормативно-правових актах:

- Конституція України (стаття 62) Ніхто не може бути визнаний винним у злочині інакше як за вироком суду. Юридичні сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого [8].

- Кримінальний процесуальний кодекс України (стаття 17). Обвинувачення не має ґрунтуватися на припущеннях. Відповідальність за доведення вини лежить на стороні обвинувачення [9].

- Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10]. Адвокатська діяльність є незалежною, держава має забезпечувати захист адвокатів від незаконного переслідування.

Попри ці норми, на практиці в Україні спостерігаються численні порушення презумпції невинуватості адвокатів, зокрема: публічні заяви правоохоронних органів, що фактично визнають адвоката винним до рішення суду, переслідування адвокатів за їхню професійну діяльність, зокрема за участь у резонансних кримінальних провадженнях, непропорційні запобіжні заходи, такі як арешт або домашній арешт без достатніх підстав.

Порівняння міжнародних стандартів і національної практики показує, що в Україні існує проблема імплементації міжнародних гарантій. Якщо в країнах ЄС адвокатська незалежність чітко захищається, то в Україні адвокати нерідко стають жертвами тиску з боку влади та правоохоронних органів.

Судова практика України щодо дотримання презумпції невинуватості адвокатів є досить неоднорідною. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості дотримання презумпції невинуватості, зокрема в рішеннях "Allenet de Ribemont v. France" (1995), "Shagin v. Ukraine" (2012). Однак, в українській судовій практиці застосування цих стандартів є вибірковою [5].

Наприклад, у рішенні Верховного Суду у справі № 761/23841/17 судді послалися на практику ЄСПЛ щодо недопустимості публічних заяв посадовців про винуватість

особи до ухвалення вироку. Водночас, у багатьох випадках правоохоронці та судді допускають такі заяви щодо адвокатів, що суперечить міжнародним стандартам [12].

Однією з проблем є порушення кримінальних проваджень проти адвокатів за надуманими або недостатньо обґрунтованими підставами. Такі справи часто мають ознаки тиску на адвокатів, які ведуть резонансні або політичні справи.

Наприклад, у 2021 році було порушено кримінальне провадження проти адвоката, який представляв клієнта в гучній справі щодо корупції у правоохоронних органах. Суддя під час розгляду клопотання про запобіжний захід заявив про «очевидну винуватість» адвоката, що є грубим порушенням презумпції невинуватості.

Суди нерідко застосовують до адвокатів надмірно суворі запобіжні заходи, зокрема тримання під вартою, без належного обґрунтування.

В одному з рішень апеляційного суду Києва адвокат, підозрюваний у корупційних правопорушеннях, був взятий під варту без достатнього обґрунтування ризиків ухилення від слідства або впливу на свідків.

Ще однією проблемою є те, що суди не завжди належним чином перевіряють обґрунтованість підозр щодо адвокатів. Часто вони автоматично задовольняють клопотання правоохоронців, що створює умови для маніпуляцій кримінальним процесом.

Так, у справі № 569/1487/20 суд першої інстанції відмовив у задоволенні клопотання про зміну запобіжного заходу, посилаючись на «серйозність обвинувачення», але не врахував відсутність доказів щодо ризиків [12].

Висновки. Презумпція невинуватості є фундаментальним принципом кримінального процесу, закріпленим як у міжнародних актах, так і в національному законодавстві України. Вона гарантує, що будь-яка особа, в тому числі адвокат, вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена в законному порядку. Однак у практичній діяльності правоохоронних органів та судової системи України спостерігаються випадки порушення цього принципу, що ставить під загрозу як незалежність адвокатської професії, так і верховенство права.

Аналіз міжнародних стандартів, правових позицій Європейського суду з прав людини та національної судової практики дозволяє зробити кілька ключових висновків щодо стану дотримання презумпції невинуватості адвокатів у кримінальному провадженні.

По-перше, практика ЄСПЛ неодноразово підкреслювала важливість захисту презумпції невинуватості, особливо у випадках, коли кримінальне переслідування адвоката може мати додаткові слідки для професійної репутації, його статусу та можливості захистити клієнтів у майбутньому. Однак в Україні існує тенденція до публічного коментування справ щодо адвокатів з боку представників

влади та правоохоронних органів, що порушує принцип презумпції невинуватості та формує упереджене ставлення до визнання винуватості адвокатів у суспільстві.

По-друге, одним із ключових засобів впливу на адвокатів є застосування щодо них непропорційних запобіжних заходів. Крім того, у багатьох варіантах обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою здійснюється без достатнього обґрунтування. Подібна практика не лише порушує основоположні права адвокатів, але й створює небезпечний прецедент для правозахисної спільноти загалом. Вона може призвести до самоцензури серед адвокатів, після загрози кримінального переслідування та необґрунтованого утримання під вартою, змусить їх уникати справ, пов'язаних із чутливими чи політично значущими питаннями. Крім того, посилене застосування таких запобіжних заходів підриває довіру суспільства до судової системи, послідовно демонструє вибірковий підхід правоохоронних органів та судів. Відсутність дієвого контролю за правомірністю їх застосування створює передумови для зловживання з боку державних органів, що несумісно з принципом верховенства права.

Для подолання цих проблем необхідно забезпечити більш жорсткі вимоги до обґрунтування застосування запобіжних заходів щодо адвокатів, а також встановити ефективні механізми оскарження таких рішень. Окрему увагу слід приділити судовому контролю за діями слідчих органів, щоб запобігти упередженому кримінальному переслідуванню.

По-третє, в Україні існує проблема недостатнього судового контролю за діями правоохоронних органів у кримінальних провадженнях щодо адвокатів. Нерідко суди формально підходять до оцінки законності та обґрунтованості висунутих обвинувачень, чим створюють передумови для застосування кримінального переслідування як тиску на адвокатську діяльність. Крім того, знижується ефективність механізмів оскарження таких рішень через систематичне порушення презумпції невинуватості, що підриває довіру до правосуддя та створює атмосферу правової невизначеності, у якій адвокати можуть опинитися під загрозою безпідставного переслідування. Як наслідок, це негативно впливає на незалежність адвокатури, оскільки правозахисники змушені працювати в умовах постійного ризику тиску з боку правоохоронних органів.

Для покращення ситуації необхідно активніше застосовувати практику ЄСПЛ у рішеннях українських судів, посилити відповідальність посадових осіб за порушення принципу презумпції невинуватості, запровадити ефективні механізми оскарження незаконних дій правоохоронних органів, забезпечити належний судовий контроль за застосуванням запобіжних заходів.

Вирішення цих питань сприятиме зміцненню незалежності адвокатури та захисту прав адвокатів у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Madsen M. R. "The European Court of Human Rights between Law and Politics". Oxford University Press, 2021
2. Хавронюк М. І. "Конституційні засади кримінального процесу в Україні" К.: Юрінком Інтер, 2022
3. Colman P. D. "The Presumption of Innocence in European Human Rights Law". Oxford University Press, 2023
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Рішення ЄСПЛ у справі "Allenet de Ribemont v. France" (1995). URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
6. Рішення ЄСПЛ у справі "Morice v. France" (2015). URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
7. Гончаренко С. О. Судовий контроль у кримінальному процесі перспективи України: сучасний стан. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2023. № 1. С. 45-58.
8. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
11. Аналіз порушень прав та гарантій адвокатської діяльності правоохоронними органами та судом. Аналітичні матеріали членів комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності. 2021. 39 с.